

Засоби етнопедагогіки в педагогічній спадщині С. Ф. Русової

У статті аналізується концепція національної школи та основи виховної системи С. Русової, виокремлюються засоби етнопедагогіки, які застосовує педагог у своїй освітньо-виховній діяльності, і визначається їх місце в навчально-виховному процесі сучасної школи.

Ключові слова: засоби, народна педагогіка, етнопедагогіка, національна школа, національна система виховання, мова, гра, народні традиції.

Постановка проблеми та її значення. С. Ф. Русова на прикладі власного життя та у своїй педагогічній спадщині довела, що національне відродження України і формування національної свідомості органічно пов'язані з процесом розбудови національної освіти й виховання. Педагог обґрунтувала твердження, що створення національної школи можливе тільки на етнопедагогічній основі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Освітня діяльність і педагогічна спадщина Софії Русової стали предметом дослідження в 90-х роках ХХ століття. Першими, хто звернувся до спроби осмислення місця й ролі педагога в українському національному державотворенні були діячі української діаспори. Саме в працях Б. Залевського, В. Єрмоленка, В. Лашенка, Н. Ліндфорс-Михалевич, О. Лятуринського, Г. Мандрики, Ю. Русова, О. Русової-Базилевської, К. Слоновської зроблена спроба проаналізувати суть педагогічної спадщини.

Першими українськими дослідниками, хто зробив значний внесок у повернення на батьківщину із забуття твори й педагогічну спадщину, були такі науковці й педагоги, як Н. Дічек, І. Зайченко, Н. Калениченко, В. Качкан, Т. Ківшар, Є. Коваленко, З. Нагачевська, О. Проскура, О. Сухомлинська.

Упродовж 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. життєвий, творчий шлях і спадщина Софії Русової стали предметом низки дисертаційних робіт, в яких, зокрема, досліджувались важливі грані її громадсько-культурної діяльності

та педагогічної творчості (І. Пінчук, Л. Гонюкова); участь у просвітницькому русі (Г. Груць); творча спадщина періоду еміграції (О. Джус); різні аспекти внеску педагогічної концепції С. Русової у розвиток дошкільної педагогіки (Н. Маліновська, О. Пшеврацька, В. Сергєєва); філософсько-освітні та дидактичні погляди вченого (О. Пеньковець, О. Таран, О. Фролова).

Сучасні вітчизняні дослідники творчої спадщини С. Русової не тільки вивчають, а й ввели до наукового обігу понад 300 творів ученої.

В Україні поступово сформувались наукові центри з дослідження педагогічної спадщини та впровадження досвіду та науково-педагогічних методів Софії Русової в навчально-виховний процес – Івано-Франківськ, Київ, Ніжин, Чернігів.

Професор І. Зайченко обґрунтував у своїй праці „Педагогічна концепція С. Ф. Русової” [4] необхідність використання педагогічної спадщини педагога в процесі підготовки сучасних учителів.

Метою статті є аналіз засобів етнопедагогіки, науково обґрунтованих у педагогічній спадщині С. Ф. Русової, та визначення їх ролі та місця в сучасному процесі розбудови національної системи освіти й виховання.

Провідною ідеєю педагогічної спадщини С. Ф. Русової є ідея створення національної системи освіти. На думку вченої, школа й виховання повинні відповідати суспільним запитам і вимогам часу, функціонувати в повній відповідності з особливостями й потребами своєї країни, нації.

«В основі виховної системи С. Ф. Русової лежить ідея формування у дітей національної свідомості і самосвідомості, самоповаги й гідності» [5, с. 22]. Ця ідея втілена педагогом у принципі націоналізації системи освіти – від дошкільних закладів до ВНЗ.

На нашу думку, особливої актуальності в теперішній час набуває таке твердження вченої: „Ідея національної школи вже пустила міцне коріння в ґрунті всесвітнього виховання. Ідея національної школи вже пустила міцне коріння в ґрунті всесвітнього виховання. Намагання усіх народів до забезпечення своєї власної державної і культурної незалежності навертають

їх до національної школи, бо усім уже зрозуміло, наскільки нація, яка пройшла через таку школу, буде дужчою другої нації, яка її не проходила. Школа – великий фактор для остаточного формування нації... Перш ніж уяснити собі, якою повинна бути національна школа, треба в'яснити собі, що означає „національна?” [9, с. 83].

На прикладі виховання дітей у Німеччині, Англії С. Ф. Русова доводить, що тільки та нація досягає високого рівня в розвитку, яка „краще від інших вичерпала у вихованні свої глибокі національні скарби, дала вільний розвиток національній психології” [10, с. 74]. Такий підхід дозволив ученій вийти на першооснову педагогічної науки – народну педагогіку, а вже через її розуміння – на засоби етнопедагогіки.

„Народна педагогіка, – зазначає відомий дослідник М. Г. Стельмахович, – це неписаний, багатотомний, усний підручник про навчання і виховання підростаючих поколінь, який твориться народом, зберігається у його пам'яті й постійно ним використовується” [13, с. 13]. „Це система прийнятих у даній місцевості методів і засобів виховання, що передаються від покоління до покоління і засвоюються передовсім як певні знання, вміння і навички. Народна педагогіка належить до тих могутніх феноменів, що забезпечують збереження національного характеру, звичок і психології людини” [14, с. 5], а головним засобом народної педагогіки виступає етнопедагогіка, яка, як відзначає Г. Волков, «досліджує досвід трудящих, з'ясовує можливості й ефективні шляхи реалізації прогресивних педагогічних ідей народу в сучасній науково-педагогічній практиці, досліджує способи встановлення контактів народної педагогічної мудрості з педагогічною наукою, аналізує педагогічне значення тих чи інших явищ народного життя і з'ясовує їх відповідність сучасним завданням виховання» [1, с.127]. Скарбниця етнопедагогіки містить у собі відшліфовані століттями й перевірені досвідом багатьох поколінь народні виховні традиції, культурно-освітні цінності.

С. Ф. Русова обґрунтувала своє бачення народної педагогіки, засоби етнопедагогіки та їх роль у становленні національної освітньо-виховної системи.

Педагог аналізує роль родини у вихованні дитини: „В родинному житті кожна дитина є живою клітинкою... а родинне виховання залишається ще таки найкращим природним осередком для дітей” [12, с. 25]. Педагог підкреслює, що серед моральних факторів виховання головне місце займає родина, де дитина набирається перших вражень з перших днів свого життя, а вони у свою чергу визначають подальше життя й нахили дитини.

Під *засобами виховання* розуміємо „надбання матеріальної та духовної культури, форми й види виховної роботи, які задіюють під час використання певного методу. Дієвість методів виховання залежить і від того, наскільки у виховному процесі задіяна праця молодої людини над собою, природа, надбання національної культури (казки, легенди, колискові пісні, обряди, звичаї та ін.) [2, с. 127-128].

У своїй праці „Національна школа” С. Русова ставить питання „Якими ж засобами керує національна школа?” і тут же дає відповідь: „Першим засобом є *мова*. Мова є найголовнішим засобом розвитку розуму. Вона дає певні уявлення, які зливаються з розумінням самої речі. Мова повинна бути простою, ясною, як просте ще мислення дитини, але вона мусить стояти на чолі так званого гуманітарного навчання і виховання. Потебня зазначає, що мова – засіб утворення думки” [9, с. 83].

Важливе місце в системі національного виховання С. Ф. Русової відводиться вихованню рідним словом. Відсутність виховання рідною мовою вона вважала однією з найбільших перешкод для розумового розвитку дитини. На прикладі шкіл для вояків педагог показала, що навчання чужою мовою призводить не до втрати народом своєї національної свідомості й гідності, й до морального виродження. У школі, де відсутня рідна мова як основа навчання, діти ростуть заляканими, боязкими, з почуттям ганьби за

свою національність. Із тих, хто закінчив таку школу, виходять розумово й морально скалічені люди, що соромляться свого походження [5, с. 22-23].

До значення рідної мови С. Русова звертається і в праці „Нова школа” , наголошуючи на тому, що „рідна мова по всіх школах повинна бути справді рідною учням, а за таку мову треба вважати тільки ту, якою учні говорять в своїй родині, в своєму селі. В Україні рідна мова – українська; нею й потрібно вести активні творчі сили учнів” [11, с. 7].

Педагог підкреслює: „Перше місце належить мові: звісно, якій мові? Рідній для учнів, що вчать в даній школі і чий батьки населяють місцевість. Питання про необхідність навчання дітей їх рідною мовою вже давно вирішене в педагогіці ще XVII ст. Працями таких авторитетів, як Коменський та й проведеними в життя ще раніше авторами Данте, перекладом Лютра, і тепер усталене в національних школах чимало меншостей у Європі. Тільки навчання на рідній мові відповідає засадам педагогіки та психології, тільки воно вможливує пояснення нового, тільки воно може викликати в учня те зусилля для засвоєння науки, ту інтенсивну активність, яка необхідна для опрацювання нового наукового матеріалу і для творчого остаточного його виразу” [7, с. 255 – 256].

Учена дає відповідь і на запитання, як же оволодівати рідною мовою: це і рідна батьківська мова, і живе спілкування в родині, в оточенні одноліток, у школі (за умови, якщо вона є національною). „рідна мова у вихованні й освіті – то є найкращий інтимний провідник думок, почування, вражень” [9, с. 294]. Запорукою успіху є звернення до народної літератури, усної народної творчості, народної казки. „Наше сучасне життя складне, змучене, штучне – воно незрозуміле дитині й хай вона спочатку навчиться орієнтуватися в тих найпростіших умовах життя, які повстають в казках” [6, с. 204].

С. Русова має на увазі народну казку, „яка народилася на зорі свідомого життя в простій хаті, серед пантеїстично зачарованого світогляду” [6, с. 204]. Саме в такій казці мудрість, правда, краса добра і його непереможна сила.

Навчально-виховну систему С. Ф. Русової вирізняє наступність, послідовність і зв'язок усіх етапів від дитячого садка до університету. Педагог була переконана, що основи знань закладаються в дитячому віці. Тому оволодіння рідною мовою відбувається саме в родині і на перших стадіях освітньо-виховної системи. У зв'язку з цим великого значення в національній школі набуває вивчення *літератури*, яка «має проводитись з першого ступеня дитсадка. Там вона складається з найпростішого матеріалу, народних казок, пісень, загадок, прислів'їв.

Ідучи далі, від дитячого садка до школи, ми теж знаходимо силу розкішного мовно-літературного матеріалу в народній творчості, народних думках і історичних піснях» [9, с. 84].

С. Ф. Русова у своїй освітньо-виховній та науковій діяльності досліджувала, аналізувала, застосовувала найкращий світовий і європейський досвід, досвід народів Росії, завжди демонструвала аналітичний склад розуму, що дозволяло їй виокремити найкраще, що є в інших народів, і застосувати його в процесі навчання і виховання українців. При цьому найкращий іноземний досвід не завадив розвитку національної самобутності українського народу.

Педагог з повагою ставиться до народів, які живуть на території України та Росії, намагається зрозуміти їхні освітньо-виховні системи й обстоює їх демократичне право мати свої національні школи: „Школа з навчанням рідною мовою і популярна література мовою кожної народності є тим необхідним мінімумом, без якого загальне навчання не може бути правильно організоване у жодної народності Росії» [8, с. 61].

Не менш дієвим етнопедагогічним засобом постає в педагогічній спадщині С. Ф. Русової *гра*. Педагог аналізує ігри і ставлення до них у Німеччині, звертається до педагогічної спадщини Фребеля, Шиллера, Паоли Ломброзо, підкреслює виховне значення гри в первісних народів, згадує думку американських антропологів про віддзеркалення в іграх праці дорослих, порівнює, проводить аналогії і на цій основі звертається до дієвого

змісту української народної гри: „Гра живе у цілому світі, на ній відбивається расовий і національний впливи. Ніколи людина не виявляє себе так безпосередньо, як у грі. Гра є показчик характеру й темпераменту народу й дитини. У грі дитина не може вдавати щось штучне, бо вона в ній живе цілком природно, безпосередньо відбиває лише ті почуття, якими вона ж той момент живе” [12, с. 94].

Українська народна гра містить у собі деякі хліборобські моменти, у ній дитина драматизує доросле життя, перетворює основні моменти переживань людства. Гра дарує задоволення і є засобом залучення до праці і фізичного розвитку.

„Треба обов’язково завести в школі руханки (гімнастичні вправи та ігри), бо вони мають велике значення для виховання громадського почуття, для розвитку енергії, відваги” [11, с.14]. „Треба через ігри виховувати селянську молодь якомога шляхетніше, щоб знищити нахил до хуліганства, яке є наслідком некультурних обставин, в котрих без виховання, без жодного культурного впливу гине наша селянська молодь” [11, с. 15].

С. Ф. Русова велику увагу приділяє застосуванню в навчально-виховній роботі з дітьми *народних традицій та календарно-обрядових свят*, що вкрай необхідні для всебічного й гармонійного розвитку особистості. Засвоєні й примножені не одним поколінням традиції і звичаї містять у собі духовні, моральні цінності (ідеї, ідеали, погляди, норми поведінки та ін.), які мають велике значення для сучасної системи сімейного й шкільного виховання.

Свій перший досвід виховання на народних традиціях Марія і Софія Ліндфорси застосували в першому дитячому садку, який відкрили в Києві у 1871 р. Саме тоді вони звертаються до драматизації календарно-обрядових свят українського народу, яку здійснюють разом з дітьми та їхніми батьками.

Пізніше С. Ф. Русова занотувала про значення народних традицій та календарно-обрядових свят: „Свята можна пристосувати до етнографічних свят нашого народу: на Різдво – вечір колядок, вечір вертепу, ялинка та ін.;

весною – вечір русалчин, вечір веснянки; можна зробити дуже гарно день першої сіянки, першої посадки дерев тощо. В кожному святі треба єднати народне, національне, фольклорне із загальнокультурним і давати щось естетичне, красне й радісно-веселе. В radoшах лежить усе світле, що зазнає дитина в своїй молодості, що дає потім втішний спомин дорослому” [11, с.15].

Фундаментальною для розуміння концепції національної школи і національно-виховної системи є праця С. Ф. Русової „Національна школа”, у якій авторка звертається до *національного мистецтва* як засобу виховання національної свідомості: „Одним із виявів національної свідомості є національне мистецтво, і воно має велике значення для естетичного виховання.

Нові національні школи повинні будуватись в національному стилі: рушники, портрети, квіти, народні інструменти, вертепи, гончарство.

Естетичне виховання не може бути не національним”[9, с. 84 – 85].

Малюючи портрет нової школи, Русова в однойменній праці підтвердить згодом цю думку: „Хай навкруги учня будуть рідні речі, щоб він в них кохався, привчався любити все рідне, присвячувати йому всі сили свого Духа і тіла. Любов до рідної країни – це перший найкращий крок до широкої вселюдської гуманності, пошана до людей – це вияв самоповаги й бажання собі й другим волі та незалежності. Хай на стіні нашої майбутньої рідної школи висить портрет великого апостола правди й науки Тараса Шевченка, на вікнах стоять квітки, на стінах рушники з рідним вишиванням, хай у вікнах тішать погляд рідні дерева й квіти.

В такій веселій новій українській школі виростуть дітки на радість і користь Україні; в такій школі й учитель буде набиратись бадьорості, віри в свою роботу, буде ставити собі метою не те, щоб позбутися тієї чи іншої ревізії, а те, щоб діти стали справді вихованими, стали розумними й зробились, дійшовши зросту, добрими і корисними громадянами своєї батьківщини. В такій гуманній, активно творчій національній школі оживе

слово незабутнього вчителя і апостола гуманності – Тараса Шевченка” [11, с.15].

Висновки. Отже, провідною в педагогічній концепції С. Русової є ідея національного виховання. У центрі концепції перебуває дитина з її природженими задатками, здібностями, можливостями й талантами. Погляди С. Ф. Русової на проблеми розумового, морального, естетичного, трудового, дошкільного, сімейного виховання, підготовки вихователів дитячих садків і вчителів є актуальними й нині.

Запровадження в сучасний навчально-виховний процес основ педагогічної концепції С. Ф. Русової в поєднанні з етнопедагогічним основами допоможе успішно розв’язувати завдання навчання й виховання дітей, наповнить сучасну освіту національним змістом.

Література

1. Волков Г.Н. Этнопедагогика: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 168 с.
2. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2002. – 576 с.
3. Гонюкова Л.В. Спогади Софії Русової // Український історичний журнал. – 1999. – № 5. – С. 134.
4. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф.Русової: Навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вузів. – Чернігів: РВК „Деснянська правда”, 2006. – 264 с.
5. Коваленко Є., Пінчук І. Софія Русова – видатний педагог України // Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. Кн. 1. – К.: Либідь, 1997. – С. 7 – 43.
6. Русова С. В оборону казки // Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 202 – 206.
7. Русова С. Дещо з сучасної педагогіки (Про психологічні і педагогічні заперечення двомовності) // Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф.Русової: Навчальний посібник для студентів педагогічних

- спеціальностей вузів. – Чернігів: РВК „Деснянська правда”, 2006. – 264 с.252 – 258.
8. Русова С. Із хроніки національної школи різних народів // Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. Кн. 1. – К.: Либідь, 1997. – С. 61 – 67.
 9. Русова С. Націоналізація школи // Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 293 – 297.
 10. Русова С. Націоналізація позашкільної освіти у різних народностей Росії // Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. Кн. 1. – К.: Либідь, 1997. – С. 71 – 79.
 11. Русова С. Нова школа // Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. Кн. 2. – К.: Либідь, 1997. – С. 5 – 15.
 12. Русова С. Теорія педагогіки на основі психології // Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори: У 4 кн. Кн.. 3. – Чернігів: РВК „Деснянська правда”, 2008. – С. 8 – 143.
 13. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К.: Радянська школа, 1985. – 312 с.
 14. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.